

УДК 346: [658.5:005.334]

Дробишева О.О.

асистент кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

Дробишева О.О. Проблеми державного регулювання механізму банкрутства в Україні. У статті розглянуто розвиток інституту банкрутства як інструмента антикризового управління підприємством. Досліджені основні проблеми державного регулювання механізму банкрутства та його вплив на реальні економічні відносини.

Дробишева Е.О. Проблемы государственного регулирования механизма банкротства на Украине. В статье рассмотрено развитие института банкротства как инструмента антикризисного управления предприятием. Исследованы основные проблемы государственного регулирования механизма банкротства и его влияние на реальные экономические отношения.

Drobushcheva O.O. The problems of the state regulation of bankruptcy mechanism in Ukraine. The development of the institute of bankruptcy is considered in the article as instrument of anticrisis management of enterprise. The main problems of the government regulation of the mechanism of bankruptcy and its influences are chosen upon real economic relations.

Постановка проблеми. Якість управління сучасним підприємством суттєво впливає на результати його діяльності. Помилки у виробничій діяльності та в управлінні підприємством можуть призвести до його критичної та навіть надкритичної неплатоспроможності (банкрутства). Основним засобом недопущення критичної неплатоспроможності є запобігання розвитку кризових процесів.

На сьогодні накопичений значний досвід проведення різних процедур банкрутства, однак, як свідчать статистичні дані, на практиці домінують ліквідаційні процедури. Необхідно зазначити, що частка неплатоспроможних (збиткових) підприємств в економіці набагато більша, ніж кількість порушених справ про банкрутство. Отже, підприємство перш ніж остаточно розоритися деякий час є неплатоспроможним, а існуючі правові механізми не дозволяють виправити цю ситуацію. В той же час, як показують дослідження, своєчасно виявити кризову ситуацію за офіційною методикою вкрай складно, оскільки вона спрямована на діагностику ймовірності банкрутства у короткостроковому періоді, тобто на фіксування кризи. Це необхідно для здійснення заходів із запобігання банкрутству підприємств, але не дозволяє своєчасно передбачити настання кризових явищ та застосувати антикризові заходи попереджувального характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми впровадження інституту банкрутства як інструменту антикризового управління на підприємствах прямо або опосередковано дослідили вітчизняні та зарубіжні вчені, серед них Ван Хорн Дж., В.Н. Алтиннік, І.А. Бланк, В.О. Василенко, А.Г.Грязнова, О.М. Бандурка, М.Я. Коробов, П.І. Орлов та К.Я. Петрова, Є.М.Коротков, Р.А. Попов, М.І. Тітов, О.О. Терещенко, Е.А. Уткін та інші. Незважаючи на значний інтерес та велику кількість наукових праць та публікацій у періодичних виданнях, недостатньо вивченими залишаються питання щодо впливу чинного законодавства, яке регламентує процес банкрутства, на реальні економічні відносини.

Метою статті є дослідження механізму регулювання банкрутства підприємств в Україні, його правове забезпечення та вплив чинного нормативно-правового поля, яке регламентує процес банкрутства, на реальні економічні відносини.

Виклад основного матеріалу. Існування терміна «банкрут» походить із італійського права, що позначало втікаючих боржників, і походить від слів bancus - лавка, контора, або banco - банк, і rotto - ламати, закривати [2, с. 10; 3, с.80].

На законодавчому рівні відносини банкрутства регламентуються в Україні з 1992 року. Найбільш кардинальні зміни в процедуру банкрутства привніс Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» в редакції № 784-XIV від 30.06.99р., введеного в дію з 01.01.2000 року з наступними змінами та доповненнями (остання редакція від 16.10.2011 № 3795 - XVII).

Згідно з чинним законодавством банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [1], а банкрут - неплатоспроможний боржник.

Інститут банкрутства в Україні будується за принципом неплатоспроможності. Проведення у справах про банкрутство порушується у тому випадку, коли боржник призупиняє виконання своїх зобов'язань, а кредитор доводить факт неплатежу боржником за зобов'язаннями документально. Фінансовий та майновий стан боржника з'ясовується в процесі провадження у справі.

Неплатоспроможність є ключовим поняттям вищезгаданого закону. Розрізняють абсолютну та відносну неплатоспроможність.

Абсолютна неплатоспроможність - це неспроможність боржника повернути борги кредиторам без застосування процедур банкрутства.

Відносна неплатоспроможність - це неспроможність боржника повернути борги кредиторам внаслідок тимчасових фінансових труднощів. Активи боржника перевищують суму заборгованості. Кредитори в цьому випадку реалізують свої майнові права через процедуру виконавчого впровадження [5, с.601-602].

Таким чином, Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» застосовується у випадках абсолютної неплатоспроможності боржника. Так, ст.1 Закону встановлює таке визначення: неплатоспроможність – неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.

Критеріями абсолютної неплатоспроможності є беззаперечні грошові вимоги кредитора(ів) в сумі не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати та строк прострочення розрахунків - три місяці з встановленого дня їх погашення (ч.3 ст.6 Закону).

На думку Б.М. Полякова [6, с.68], абсолютна неплатоспроможність буває двох видів: зворотна та незворотна. Зворотна неплатоспроможність характеризується можливістю відновлення платоспроможності боржника внаслідок застосування механізмів процедур санації. Незворотна неплатоспроможність визначає можливість відновлення платоспроможності боржника виключно через застосування ліквідаційної процедури. Таку неплатоспроможність встановлює господарський суд шляхом визнання боржника банкрутом.

Головною метою чинної нормативно-правової бази, що врегульовує процедури банкрутства, перш за все, є відновлення платоспроможності боржника, а не його ліквідація та розподіл наявного майна між кредиторами. У багатьох розвинених країнах пріоритет належить саме санаційним (реорганізаційним) процедурам, спрямованим на збереження кожного суб'єкта господарювання, відродження його потенціалу. Тільки такий підхід за умов суцільної кризи, яка здебільшого спровокована зовнішніми факторами, визнається єдино можливим та забезпечує відродження економічного потенціалу України.

Залежно від того, що є головною причиною банкрутства підприємства, його можна умовно розділити на чотири види.

Перший вид банкрутства - це банкрутство бізнесу, яке пов'язане з неефективним управлінням підприємством, неефективною маркетинговою стратегією, неефективним використанням ресурсів і т.п.. У цьому випадку термін «бізнес» трактується як «ініціативна, самостійна, економічна діяльність, яка здійснюється за рахунок власних та позичених коштів на свій ризик та під свою майнову відповідальність, з метою одержання максимально можливого прибутку та розвитку власної справи, а також продажу товарів, виконання робіт, надання послуг» [7, с.10].

Другий вид банкрутства - це банкрутство власника, тобто «фізичної або юридичної особи, що виступає у ролі власника, розподільника, користувача об'єкта власності» [7, с.65]. Такий вид банкрутства спричинено, в першу чергу, нестачею інвестиційних ресурсів на здійснення розширеного, а іноді й простого відтворення при наявності сприятливих умов господарювання (наявності

достатніх основних фондів та трудових ресурсів, розумної маркетингової політики, попиту на продукцію та ін.).

Третій вид банкрутства - це банкрутство виробництва, коли під впливом перших двох факторів або через застаріле обладнання, чи жорстку конкуренцію як з боку вітчизняних, так і зарубіжних виробників, підприємство виробляє неконкурентоздатну продукцію і це становище практично не можливо усунути шляхом зміни керівництва або інвестиційними вливаннями без часткового або повного перепрофілювання виробництва.

Четвертий вид банкрутства, дуже характерний для вітчизняних підприємств сьогодні, має назву «недобросовісний менеджмент». У цьому випадку підприємство перебуває у кризовому стані не з економічних причин, а виключно через вплив суб'єктивного фактора власника або керівництва підприємства. До такого розряду належать дії керівництва підприємства, які пов'язані з умисним ухилянням від виконання своїх зобов'язань з метою особистого збагачення; свідоме погіршення фінансово-майнового стану підприємства для отримання певних пільг, введення в оману кредиторів для отримання від них розстрочки чи відстрочки виконання своїх зобов'язань, чи отримання знижки в сумі кредиторської заборгованості; навмисне приховування факту стійкої фінансової неспроможності підприємства через подання недостовірних даних з метою одержання кредитів для поліпшення фінансового стану підприємства, або для привласнення одержаних коштів з подальшою ліквідацією підприємства (кримінальне банкрутство).

Очевидно, що на практиці всі види банкрутств змішані, і розрізнити їх можна тільки умовно за переважним фактором, який визначає його природу.

Аналіз першопричин банкрутства підприємств має велике значення, адже це дозволяє своєчасно визначити способи, форми та методи антикризового управління.

Необхідно зазначити, що поділ видів банкрутств можливий при аналізі стадій банкрутства підприємства. Причинами банкрутства вітчизняних підприємств є надто несприятливі макроекономічні умови та неефективне управління самих підприємств, які посилюють дії зовнішніх факторів. Світова практика банкрутства свідчить, що загроза фінансової нестабільності підприємств виникає в середньому на 25-30 % через зовнішні фактори та на 70-75 % через внутрішні, які пов'язані з неефективним управлінням. При цьому в розвинутих зарубіжних країнах ці співвідношення мають такі значення: зовнішні фактори складають 10 - 15 %, внутрішні - 85 - 90 %; в Україні внутрішні та зовнішні фактори складають приблизно по 50 %.

Чіткий поділ зовнішніх та внутрішніх причин банкрутства є вкрай складним, але вияв та детальний аналіз минулих прорахунків може допомогти в досягненні якнайбільшої фінансової стійкості за різних несприятливих зовнішніх обставин. Тому доцільно виділити стадії банкрутства підприємства:

- 1) прихована стадія;
- 2) фінансова нестійкість;
- 3) явне банкрутство.

Прихована стадія банкрутства характеризується зниженням «ціни підприємства» під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, що означає зниження його прибутковості та збільшення середньої вартості зобов'язань. Значна частина внутрішніх причин зниження прибутковості може бути визначена як зниження якості управлінських рішень, а значна частина зовнішніх – як погіршення умов підприємництва.

Очікувана ціна підприємства (V) визначається за формулою:

$$V = P / K,$$

де P - очікуваний прибуток до виплати податків, а також відсотків за позиками і дивідендів;

K - середній процент, який показує відсотки та дивіденди, які необхідно буде виплачувати відповідно до умов за позичений та акціонерний капітали, що склалися на ринку.

Доцільно розраховувати «ціну підприємства» на найближчу та довгострокову перспективу. При зниженні ціни підприємства, яка розраховується цим способом, можна стверджувати, що підприємство із стадії фінансової стійкості переходить до стадії спаду. Прихована стадія банкрутства свідчить про наступаючу фінансову кризу. Необхідно негайно вживати заходи щодо усунення негативних явищ у господарській діяльності підприємства, тому що саме на цьому етапі для цього потрібні будуть мінімальні зусилля та кошти.

Фінансова нестійкість характеризується подальшим погіршенням показників роботи підприємства, різкою зміною статей активу та пасиву балансу та звіту про фінансові результати. На цій стадії виникають перші труднощі з готівкою, спостерігається різке зменшення грошових коштів на рахунках, збільшення дебіторської заборгованості, старіння дебіторських рахунків, розбалансування дебіторської та кредиторської заборгованості за обсягами та строками, збільшення кредиторської заборгованості, зниження обсягів продажів, зростання збитків, виникнення заборгованості із заробітної плати робітникам та конфлікти на підприємстві.

Явне банкрутство характеризується тим, що підприємство не має можливості своєчасно виконувати свої зобов'язання, тобто його фінансовий стан характеризується ознаками надкритичної неплатоспроможності. Високий рівень втрати капіталу, наявність значного обсягу боргів не дозволяє підприємству здійснювати ефективну господарську діяльність, у результаті чого воно юридично визнається банкрутом.

Таким чином, банкрутство є крайньою мірою припинення підприємницької діяльності боржника й тому потребує особливого правового регулювання, оскільки торкається інтересів та має негативні наслідки не тільки для власника майна, а й для трудового колективу, кредиторів, партнерів і т.п. З огляду на це, законодавство України про банкрутство передбачає заходи щодо фінансового оздоровлення, відновлення платоспроможності, санації боржника, і як остаточний захід – його ліквідацію.

Проаналізуємо економіко-правовий механізм визнання підприємства банкрутом та спробуємо виявити відповідність існуючого правового поля

реальним економічним відношенням банкрутства. Це дасть змогу виявити вплив вітчизняного законодавства, що регламентує питання банкрутства, на економічні відносини, поза яких не може існувати жодне підприємство.

Низка процедур економічного характеру, спрямованих на відновлення платоспроможності підприємства та повне задоволення вимог кредиторів, а також заходи, що вживаються у випадку неможливості відновлення платоспроможності, аж до примусової або добровільної ліквідації підприємства-боржника, регулюються Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Взаємовідношення та відповідальність господарських суб'єктів регламентуються Господарським кодексом України (ГКУ). Для врегулювання багатьох проблем, що виникають між боржником і кредиторами в арбітражному процесі сторони та учасники (арбітражні керуючі, сенатори, інвестори) застосовують норми Цивільного кодексу України (ЦКУ), Цивільно-процесуального кодексу України (ЦПКУ), Господарсько-процесуального кодексу України (ГПКУ), Закону України «Про аудиторську діяльність», законодавство з питань приватизації та інші законодавчі акти.

Основна мета Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» була спрямована на те, щоб ризик кредиторів неспроможного суб'єкта господарювання був мінімальним. Відповідно до норм Господарського Кодексу України суб'єкти господарювання несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями всім своїм майном (п.1.ст.55). Великий кредитор підприємства-боржника може висунути вимоги, для задоволення яких боржнику необхідно буде реалізувати всі свої (майже всі) фінансові та майнові активи. Чинне законодавство цього не допускає, тому що, по-перше, у підприємства-боржника можуть бути інші кредитори, вимоги яких також повинні бути задоволені; по-друге, активів, які має боржник, може вистачити (за наявності відстрочки виплати боргів) на відновлення платоспроможності підприємства, і таким чином вимоги всіх кредиторів зможуть бути задоволені. У будь-якому випадку втрати кредиторів повинні бути розділені між ними найбільш справедливим способом.

Разом з тим виникає необхідність захистити і власні інтереси підприємства, яке опинилося в скрутному фінансовому становищі, оскільки в результаті задоволення частини вимог кредиторів воно залишається без майна та вже через це може припинити своє функціонування. До того ж, до ліквідації підприємства та розпродажу його майна можна спробувати застосувати заходи, які опрямовані на фінансове оздоровлення підприємства-боржника. Можливість або неможливість цього може показати повний поточний та прогнозний аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, які визначають життєдіяльність підприємства.

Дія чинного законодавства про банкрутство поширюється на юридичних осіб, які не в змозі в повному обсязі задовольнити грошові вимоги кредиторів або виконати свої зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджету та цільових фондів. Суб'єктами

банкрутства не можуть бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо) та фізичні особи – підприємці, які не спроможні виконати свої зобов'язання.

Необхідно зауважити, що Законом передбачені спеціальний та спрощений порядок провадження у справах про банкрутство. Спеціальний порядок застосовується у випадках продовження строків санації, залучення до справи додаткових учасників (ст.53), банкрутства фізичної особи та інші (ст.ст.47-49 Закону). Спрощений порядок застосовується при ліквідації боржника без введення розпорядження майном (ст.51 Закону).

Необхідно враховувати, що відповідно до чинного законодавства банкрутство вважається дійсним тільки після визнання факту банкрутства господарським судом у примусовому порядку або після офіційного повідомлення про банкрутство боржником при добровільній ліквідації. Банкрутство служить основою для ліквідації юридичної особи.

Діюча редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» в цілому відповідає вимогам сучасної економіки, в Законі враховані багато які вади та протиріччя попереднього. Водночас цей закон не є досконалим та потребує доопрацювання. Так, з боку державних органів управління Закон застосовується, передусім, для стягнення податків; потребують врегулювання питання ініціювання процедури банкрутства податковою інспекцією та іншими державними органами.

Не передбачено також суттєвих заохочень для боржника в разі ініціативного банкрутства, що стримує добровільну подачу заяв до суду, боржники продовжують приховувати збитки.

Процедура банкрутства в Україні перетворилася на засіб тіньової приватизації та відкрила можливості для незаконного перерозподілу власності. Наслідком використання чинного Закону є можливість затягування процедури ліквідації боржника, за умов якої кредитор може фактично управляти його активами, для чого скуповує боргові зобов'язання у решти кредиторів. Процедура банкрутства може застосовуватися для переділу власності всередині компанії. Так, один з теперішніх чи колишніх власників може використати інформацію про обсяги активів та суми заборгованостей для визначення характеру дій щодо захоплення власності або збільшення власної частки.

Законодавство про фінансову неспроможність дає можливість юридичним і фізичним особам, нездатним виконати свої фінансові зобов'язання, звільнитися від більшої частини свого боргу або ж реорганізувати своє виробництво, таким чином набути фінансової стабільності. Але навіть змінений та доповнений Закон України «Про відновлення платоспроможності або визнання його банкрутом» повноцінно не виконує свою економічну функцію, а процедури, закладені в ньому, не стали інструментом відновлення платоспроможності підприємств.

Висновки. Досліджуючи вітчизняне законодавство про банкрутство, можна стверджувати, що воно не дозволяє проводити повноцінну антикризову політику, зокрема, щодо своєчасного відновлення платоспроможності

підприємств, щодо виводу його з кризових ситуацій, тими методами, які були б оптимальними в кожному конкретному випадку. Закон використовується як альтернативний, а інколи й злочинний спосіб заволодіння виробничими активами підприємства найбільш прибуткових галузей економіки. Тому існує нагальна потреба вдосконалення існуючого законодавства та практичного інструментарію діагностики загрози банкрутства для підготовки антикризових заходів, оцінки їх наслідків, формування антикризових програм підприємств та організації контролю за їх реалізацією.

Список літератури:

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30.06.1999р.
2. Балдин К.В., Белугина В.В., Галдицкая С.Н., Передеряев И.И. Банкротство предприятия: анализ, учет и прогнозирование: Учебное пособие. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. - 367 с.
3. Козлянченко О.М. Інститут банкрутства як складова розвитку ринкової економіки // Актуальні проблеми економіки. - № 2 (92), 2009. - С.79 - 88
4. Єлецьких С.Я., Тельнова Г.В. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007 - 176с.
5. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. / З.Є.Шершньова, В.М. Багацький, Н.Д. Гетманцева; За заг.ред. З.Є. Шершньової. - К.:КНЕУ, 2007. - 680 с.
6. Поляков Б.М. Процедура банкрутства в Украине: теория и практика. - Донецк: Донбасс, 2001. - 480 с.
7. Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А. Универсальный бизнес-словарь. - М., ИНФРА-М, 1999. - 632 с.

Ключові слова: механізм банкрутства, банкрутство бізнесу, банкрутство власника, процедури банкрутства, абсолютна неплатоспроможність, відносна неплатоспроможність

Ключевые слова: механизм банкрутства, банкрутство бизнеса, банкрутство собственника, процедуры банкрутства, абсолютная неплатежеспособность, относительная неплатежеспособность

Key words: bankruptcy mechanism, business bankruptcy, owners bankruptcy, bankruptcy procedures, absolute insolvency, relative insolvency